

Išvada

Lanksti ir efektyvi darbo rinka yra viena iš būtinų tvarios ūkio plėtros sąlygų, ypač kai šalies dalyvavimas ekonominėje ir pinigų sąjungoje apriboja greitą ūkio prisitaikymą prie makroekonominių sukrėtimų (nes taikant vienodą visoms šalims pinigų politiką negali būti pakankamai atsižvelgiama į savitas kiekvienos šalies ekonomikos problemas)¹⁵. Tokiomis sąlygomis struktūrinės reformos tampa viena svarbiausių ekonominės politikos priemonių, leidžiančių ūkiui išlikti konkurencingam, lanksčiam ir greitai prisitaikančiam prie globalios ekonominės aplinkos. Šiame apžvalgos priede dėmesys sutelkiamas į darbo rinką, gyvybiškai svarbią tiek vartotojams (su darbo santykiais susijusios pajamos sudaro pagrindinę disponuojamųjų pajamų dalį), tiek ir verslui (jo veiklos rezultatai labai priklauso nuo vieno svarbiausių gamybos veiksnių – darbo jėgos). Nieko nuostabaus, kad darbo rinka daro įtaką prekių ir paslaugų rinkai, kainoms, konkurencingumui, gyvenimo lygiui ir kt.

Priede susitelkiama į dvi ekonomikos srities literatūroje plačiai nagrinėjamų darbo rinkos priemonių grupes: aktyviausias darbo rinkos priemones (ADRP) ir nedarbo išmokas. Pastarųjų dydis paprastai vertinamas pasitelkiant tokį rodiklį kaip pakeitimo norma, rodantį, kokią dalį buvusio darbo užmokesčio gali tikėtis gauti darbo netekęs asmuo. Prieš pristatant tyrimo rezultatus, rodančius šių priemonių poveikį Lietuvos ūkiui, ir juos susiejant su kuriu nauju Lietuvos socialiniu modeliu, bus aptariamasi įžvalgos apie tokių priemonių poveikį, pateikiamos ekonomikos teorijoje ir empirinio pobūdžio literatūroje.

1. Darbo rinkos priemonių poveikio ekonomikai kanalai

Kadangi darbo rinkos priemonių poveikis ekonomikai pasireiškia labai įvairiais būdais, iš pradžių tikslinga aptarti, koks jis daromas esant uždaram ūkiui, t. y. atsiriboti nuo poveikio, susijusio su užsienio prekyba ir tarptautine kapitalo rinka¹⁶. Mokant didesnes nedarbo išmokas uždaroje ekonomikoje, gerėja ieškančių darbo asmenų lūkesčiai dėl atlyginimo ir didėja darbuotojų derybinė galia, taip kyla darbo užmokestis ir mažėja darbo pasiūla. Tiesa, išmokos taip pat gali paskatinti dalyvauti darbo rinkoje, nes teisė į jas įgyjama tik dirbant. Šiuo atveju darbo pasiūla didėja. Galiausiai išmokos turi būti padengiamos mokesčiais, o mokesčių didėjimas ekonominį aktyvumą veikia neigiamai.

Empiriniai tyrimai, pavyzdžiui, 20 EBPO šalių duomenimis pagrįstas tyrimas (Layard ir kt. 1991), atskleidžia, kad dėl pakeitimo normos didėjimo nedarbas didėja. Nedarbo lygį stipriausiai veikia nedarbo išmokos trukmės, o ne dydžio didinimas (Boeri, van Ours 2008). Taigi, teigiami nedarbo išmokos aspektai (didesnis finansinis saugumas, mažesnė pajamų pasikeitimo rizika, geresnės galimybės išsaugoti žmogiškąjį kapitalą mažėjant būtinybei rinktis pirmą pasitaikiusį darbą) turėtų būti vertinami ne vieni, o drauge su neigiamu poveikiu – ilgesne bedarbio statuso trukme, mažesniu darbo paieškos intensyvumu, darbo užmokesčiui daromu spaudimu, finansavimo šaltinių tvarumu ir galimu darbo rinkos van-gumu.

Kita darbo rinkos priemonė, ADRP, skirstoma į mokymus, subsidijuotąjį įdarbinimą, viešojo įdarbinimo programas ir aktyvinimą, t. y. paskatų dalyvauti darbo rinkoje didinimą. Teigiami ADRP aspektai gana akivaizdūs: tai įgūdžių, reikalingų darbo rinkai, tobulinimas ar įgijimas, mažesnė neapibrėžtis dėl darbuotojo tinkamumo ir pan. Naudojimas ADRP dažnai yra sąlyga gauti nedarbo išmoką. Iš čia kyla neigiamas poveikis, t. y. dalyvaujant viešojo įdarbinimo programoje, gali sumažėti darbo paieškos intensyvumas.

Empiriniais tyrimais ypač stipraus ADRP poveikio nenustatyta. Pavyzdžiui, nagrinėjant nedarbo kaitą EBPO šalyse ir darbo rinkos priemonių įtaką (Bassanini, Duval 2006), prieita prie išvados, kad nedarbo išmokos didina nedarbą, tačiau ADRP poveikis nėra visiškai aiškus. Tyrimas rodo, kad labiau nedarbą mažina tam tikrų rūšių ADRP, pavyzdžiui, darbo rinkos mokymai. Jamesas J. Heckmanas ir kt. (1999) nustatė, kad ADRP turi gana skirtingą poveikį skirtingoms darbuotojų grupėms, tačiau ADRP poveikis įsadarbinimo galimybėms yra nedidelis. Mikrolygmens duomenimis grindžiami tyrimai atskleidžia teigiamą poveikį, susijusį su aktyvinimo priemonėmis (Boeri, van Ours 2008), tačiau makrolygmens tyrimų rezultatai dažniausiai būna gana migloti¹⁷.

Visuose šiuose darbuose praleidžiamas vienas svarbus aspektas – šalies ekonomikos atvirumo svarba. Ne tik darbo rinkos priemonių poveikis priklauso nuo ekonomikos atvirumo lygio, bet ir ekonomikos atvirumas gali paveikti darbo rinką.

2. Ekonomikos teorijos įžvalgos apie atvirosios ekonomikos struktūrinės darbo rinkos priemones

Ekonomistai sutaria, kad darbo rinkos priemonės yra reikalingos, bet, kaip taikliai apibendrina Olivieris Blanchardas (2006), kas kita yra žinoti, kurios ir kodėl. Konceptualiai suvokti darbo rinkos priemonių poveikį būtina norint įvertinti struktūrinių reformų reikšmę ekonomikai. Kadangi Lietuvos ekonomika yra maža ir labai atvira, šiame skyriuje aptariami

¹⁵ Tai taikytina ir kalbant apie laikotarpį, kai Lietuvos pinigų sistema buvo pagrįsta valiutų valdyba, o litas fiksuotas JAV dolerio, vėliau – euro atžvilgiu.

¹⁶ Daroma prielaida, kad neprekiaujama su užsienio šalimis.

¹⁷ Tarp galimų paaiškinimų yra šie: išstūmimo efektas (darbą gavęs įdarbinimo programos dalyvis mažina ne programos dalyvių galimybes rasti darbą), sumažėjęs programos dalyvio darbo paieškos intensyvumas, fiskalinio pakeitimo efektas (kai teigiamas ADRP poveikis iš esmės atsveriamas neigiamu su programos finansavimu susijusio mokesčių padidėjimo) ir kt.

atvirosios ekonomikos teoriniai modeliai, būtent teorinių darbų įžvalgos apie užsienio prekybos poveikį darbo rinkai ir pastarosios įtaką ekonomikos atvirumui.

Gabrielis Felbermayeris ir kt. (2011) teigia, kad, galiojant tam tikroms prielaidoms, įtampa darbo rinkoje (angl. *labour market tightness*) ir tarpinių prekių gamintojų skaičius neturi poveikio darbo našumui ir ekonomine politika visų pirma turėtų būti stengiamasi mažinti įėjimo į rinką kliūtis bei skatinti užsienio prekybą. Pushanas Duttas ir kt. (2009) nustatė, kad, nors užsienio prekybos poveikis darbo rinkai labai priklauso nuo prekybos pobūdžio, t. y. šalies konkurencinį pranašumą lemiančių veiksnių, ilguoju laikotarpiu didesnė prekyba susijusi su mažesniu nedarbo lygiu. Kiti teoriniai darbai rodo, kad ekonomikos atvirumo ir darbo rinkos santykis gali būti kur kas sudėtingesnis. Pavyzdžiui, iš Elhanano Helpmano ir Olego Itskhoki (2010) darbo aiškėja, kad didesnė prekyba gali sumažinti nedarbą, jei darbo rinka eksportuojančiuose ekonomikos sektoriuose yra lankstesnė nei neeksportuojančiuose sektoriuose, ir padidinti, jei yra atvirkščiai. Vėlesniame straipsnyje (Itskhoki, Helpman 2015) pabrėžiama, kad, nors didesnis ekonomikos atvirumas neretai yra lydimas darbuotojų atleidimo ir mažesnio našumo bendrovių bankrotų, neigiamą poveikį atsveria našiausiai dirbančių eksportuojančiųjų įmonių veikla. Dar vienas svarbus šio tyrimo rezultatas yra tai, kad, padidėjus užsienio konkurencijai, prisitaikymo kaštai būna mažesni darbo rinkai esant lankstesnei. Taigi, pokyčiai darbo rinkoje, didinantys jos lankstumą, gali paspartinti prisitaikymą prie vis globalesnės ekonominės aplinkos.

Klausimą galima nagrinėti ir iš kitos pusės, t. y. kaip darbo rinka paveikia šalies ekonomikos atvirumą? Pavyzdžiui, Gabrielis Felbermayeris ir kt. (2013) atkreipia dėmesį į tai, kad darbo rinkos priemonėmis yra paveikiamas eksporto ir importo kainų santykis (angl. *terms of trade*) ir taip daroma įtaką prekybai. Taigi, svarstant darbo rinkos reformas, turėtų būti įvertinamas ir poveikis santykinėms prekybos kainoms, dėl kurių gali keistis šalies specializacija ir eksportuojančiojo sektoriaus struktūra.

Povilas Lastauskas ir Julius Stakėnas (2015) taip pat nagrinėja darbo rinkos priemonių poveikį šalies ekonomikos atvirumui, tačiau jų modeliuojama ekonomika pasižymi sudėtingesne (sektorine) struktūra, nei modeliuojama G. Felbermayerio ir kt. (2013)¹⁸. Pagal jų pateikiamą modelį, darbo rinkos priemonės keičia įtampą darbo rinkoje, o ši veikia darbo užmokestį ir kainas. Tiesa, poveikis ekonominiams rodikliams priklauso nuo to, ar vienarūšių ekonominių gėrybių rinka gali sugerti darbo rinkos pokyčių poveikį. Pasitelkus modelį 15 Europos šalių ekonomikos empirinei analizei atlikti¹⁹, išsiaiškinta, kad darbo rinkos priemonių pakeitimas tų šalių ekonomiką paveiktų nevienodai. Tačiau jei visose šalyse darbo rinkos reformos būtų įgyvendinamos vienu metu, jų poveikis būtų kur kas panašesnis, ir tai lemtų vienas kitą kompensuojantys pasklidimo efektai (angl. *spillover effects*).

Pasklidimo efektų svarba pabrėžiama ir kitame G. Felbermayerio ir kt. (2015) darbe. Modeliuojant parodoma, kad nedarbo išmokos didina nedarbą ne tik reformas įgyvendinančioje šalyje, bet ir visose jos prekybos partnerėse. Tiesa, kad taip nustatomas poveikis būtų panašus į empirinius įverčius, darbo užmokestis turi būti numatomas gana nelankstus. Bet apskritai teorinio pobūdžio literatūroje vis labiau einama prie išvados, kad darbo rinkos priemonių poveikis neturėtų būti analizuojamas atskirai, jo nesiejant su šalimis, su kuriomis reformas įgyvendinanti šalis turi ekonominių ryšių.

3. Pakeitimo normos ir aktyviųjų darbo rinkos priemonių poveikis Lietuvos ekonomikai

Šiame skyriuje apžvelgiami empiriniai rezultatai, gauti Lietuvos ekonomiką modeliuojant kaip pasaulinio prekybos tinklo dalį. Atliekant tyrimą, siekta nustatyti, kaip dėl tam tikrų darbo rinkos priemonių pakeitimo būtų paveiktas Lietuvos ūkis. Vertinamas ne tik vietinis, bet ir į globalus poveikis.

Sudarant empirinį modelį, remiamasi aprašyta teorine literatūra, rodančia, kad darbo rinkos priemonėmis keičiama įtampa darbo rinkoje, o ši paveikia nedarbą. Kadangi užimtumas turi įtakos pajamoms, kainoms, konkurencingumui ir ekonomikos atvirumui, visi šie kintamieji turi reaguoti į nedarbo pasikeitimus. Atsižvelgiant į tai, empirinis makroekonominis modelis sudaromas iš realiojo BVP, nedarbo, atvirumo užsienio prekybai lygio (užsienio prekybos dydis, palyginti su BVP) ir realiojo efektyviojo valiutos kurso²⁰. Įtraukiami ir du darbo rinką apibūdinantys instituciniai kintamieji: nedarbo išmokų (pakeitimo normos) kintamasis ir ADRP skirtų išlaidų (% palyginti su BVP) kintamasis. Pastarasis vadinamas išlaidų ADRP kintamuoju.

Siekiant išsiaiškinti, ar Lietuvos, kurios ūkis yra nedidelis, ekonominis atvirumas ir glaudi integracija gali turėti įtakos darbo rinkos reformų rezultatams, įvertinami trys vektorinės autoregresijos modeliai: 1) bazinis modelis, į kurį neįtraukiami kiekvienos Lietuvos prekybos partnerės ekonomiką apibūdinantys kintamieji; 2) modelis, į kurį jie įtraukiami, bet nenumatomas grįžtamasis ryšys (užsienio prekybos partnerių ekonomiką apibūdinantys kintamieji gali paveikti Lietuvos ekonomikos kintamuosius, bet ne atvirkščiai); 3) modelis, kuris leidžia įvertinti ir grįžtamąjį ryšį²¹. Gauti rezultatai apibendrinami aptariant nedarbo pakeitimo normos ir išlaidų ADRP poveikį BVP, nedarbo lygiui, ekonomikos atvirumui ir realiajam efektyviajam valiutos kursui.

Iš A ir B poveikslų matyti nedarbo pakeitimo normos ir išlaidų ADRP poveikis BVP. Neįvertinant užsienio rinkų poveikio, galima susidaryti įspūdį, kad didesnės nedarbo išmokos šalies BVP didina, o išlaidos ADRP jį mažina. Tačiau suminis

¹⁸ Skirtingai nei G. Felbermayerio ir kt. (2013) darbe, jų modeliuojamą ekonomiką sudaro du gamybos sektoriai – diferencijuotųjų ir vienarūšių ekonominių gėrybių.

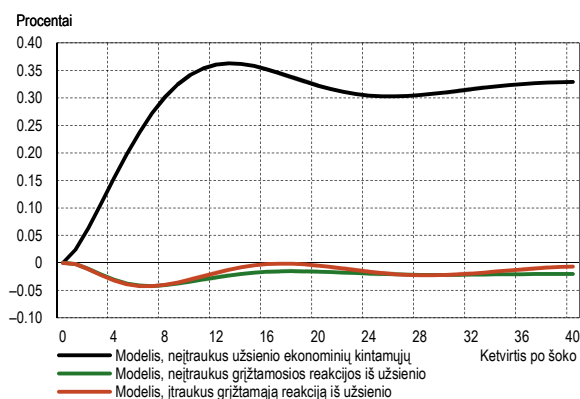
¹⁹ Empirinei tyrimo daliai taikoma GVAR metodika, be kita ko, leidžia atsižvelgti į ekonominius šalių tarpusavio ryšius.

²⁰ Apibrėžtas kaip šalies darbo kainos ir darbo kainų prekybos partnerėse svertinio vidurkio santykis.

²¹ Išsamesnį aprašymą žr. P. Lastauskas ir J. Stakėnas (2016).

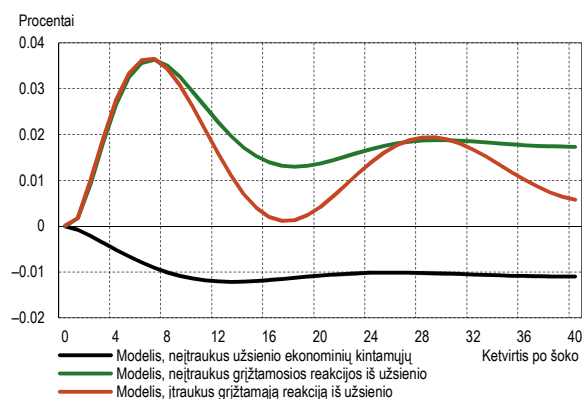
užsienio rinkų poveikis nusveria tiesioginį poveikį. Bendras rezultatas yra toks, kad nedarbo išmokos beveik neveikia BVP (arba jį veikia šiek tiek neigiamai), o išlaidų ADRP pasikeitimas turi geroką teigiamą poveikį. Vertinant išlaidų ADRP šoką, nustatoma, kad, praėjus dvejiems metams po šoko, tokių išlaidų padidėjimas 1 proc. BVP lygį padidina 0,035 proc. Nors išlaidų ADRP poveikis BVP gali pasirodyti labai mažas, jį reikėtų vertinti atsižvelgiant į kontekstą: 2013 m. išlaidos ADRP sudarė vos 0,23 proc. BVP, taigi jų padidėjimas 1 proc. negali sukelti didelės BVP reakcijos. Atsižvelgiant į siūlymus dėl naujojo Lietuvos socialinio modelio, išlaidos ADRP turėtų padidėti apie 25,5 proc., o jei jos tiek padidėtų, BVP reakcija praėjus dvejiems metams po išlaidų pakeitimo sudarytų 0,89 proc.

A pav. BVP pokytis dėl nedarbo pakeitimo normos padidėjimo 1 proc.

Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

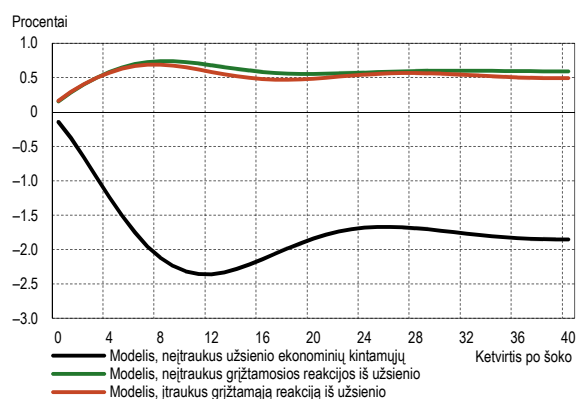
B pav. BVP pokytis dėl išlaidų aktyviosioms darbo rinkos priemonėms padidėjimo 1 proc.

Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

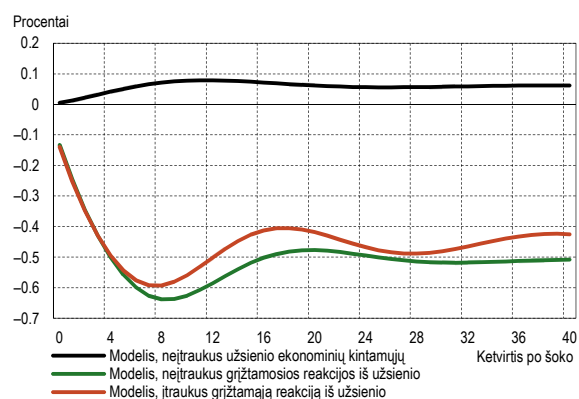
Pakeitimo normos ir išlaidų ADRP poveikis nedarbo lygiui (žr. C ir D pav.) iš esmės atkartoja įžvalgas dėl poveikio BVP. Nedarbo lygis, neatsižvelgiant į užsienio kintamųjų įtaką, gali mažėti dėl nedarbo išmokų didinimo ir beveik nesikeisti dėl išlaidų ADRP keitimo. Vis dėlto modeliuojant darbo rinkos pasikeitimų poveikį užsienio rinkoms ir visuminę pasklidimo efektų įtaką Lietuvos darbo rinkai, nustatomas literatūroje patvirtintas poveikis: padidėjusi nedarbo pakeitimo norma, paveikdama darbo ieškotojų motyvus ir keldama papildomą finansavimo našta, didina nedarbą, o didėjančios išlaidos ADRP jį mažina.

C pav. Nedarbo lygio pokytis dėl nedarbo pakeitimo normos padidėjimo 1 proc.

Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

D pav. Nedarbo lygio pokytis dėl išlaidų aktyviosioms darbo rinkos priemonėms padidėjimo 1 proc.

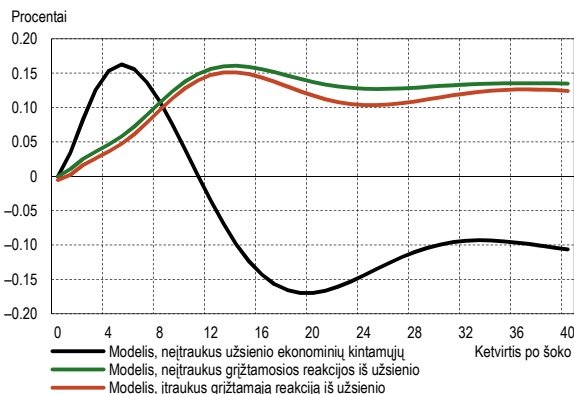
Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

Poveikis ekonomikos atvirumui ir konkurencingumui apibendrinamas E, F, G ir H paveiksluose. Ekonomikos atvirumas (eksporto ir importo sumos santykis su BVP) didėja dėl nedarbo išmokų ir mažėja dėl išlaidų ADRP keitimo. Šį pasikeitimą lemia du aspektai: nedarbo išmokos mažina BVP ir iš pradžių neigiamai paveikia konkurencingumą (žr. E pav.); ADRP, atvirkščiai, iš pradžių didina BVP ir gerina Lietuvos eksportuotojų darbo sąnaudų konkurencingumą, palyginti su kitais prekybos partneriais, o vėliau jį mažina (rezultatas labai panašus į J kreivės efektą, kai pradinis efektas vėliau yra užgožiamas ekonominių sąlygų pasikeitimo). Pasklidimo efektai yra labai svarbūs ekonomikos atvirumui, nes yra paveikiamos prekybos sąlygos (eksporto ir importo kainų santykis), o jos gali turėti lemiamos įtakos galutiniam darbo rinkos reformos poveikiui.

Interpretuoti šalies ekonomikos atvirumo pokyčius, pavaizduotus E ir F paveiksluose, gali būti sunku ne tik todėl, kad šis kintamasis priklauso nuo lyginamosios bazės (BVP) pokyčių, bet ir todėl, kad negalima nusakyti, kaip keičiasi šalies įmonių prekybos partnerių skaičius (vadinamoji ekstensyvioji prekybos marža). Norint įvertinti šį aspektą, sukuriama papildomas modelis, kuris rodo, kad iš modeliujamų makroekonominių kintamųjų didžiausią poveikį ekstensyvosios prekybos maržos pokyčiams daro BVP²². Taigi, nedarbo išmokos, mažindamos BVP, mažina ir prekybos partnerių, su

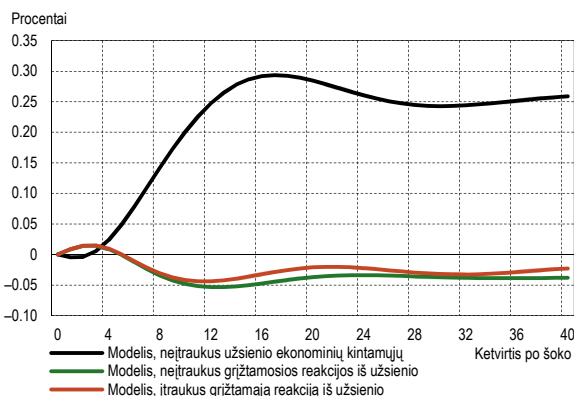
kuriais prekiauja skirtingų Lietuvos ekonomikos sektorių įmonės, skaičių. Kadangi didelę Lietuvos prekybos dalį sudaro tarpinės prekės, naudojamos gamyboje, tai turėtų būti svarus argumentas, kad nedarbo išmokos neturėtų būti didinamos per daug.

E pav. Ekonomikos atvirumo pokytis dėl nedarbo pakeitimo normos padidėjimo 1 proc.

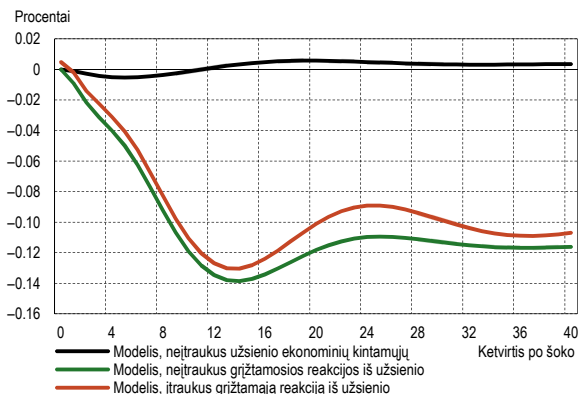
Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

G pav. Realiojo efektyviojo valiutos kurso pokytis dėl nedarbo pakeitimo normos padidėjimo 1 proc.

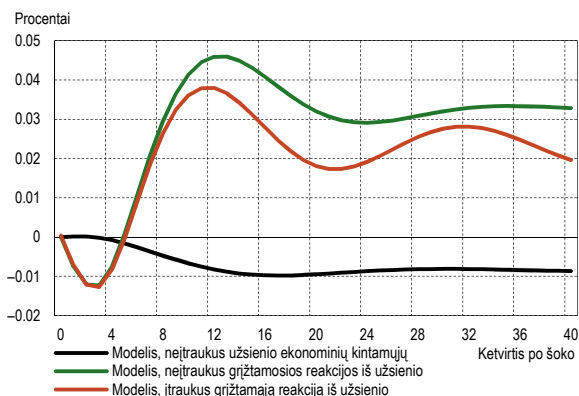
Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

F pav. Ekonomikos atvirumo pokytis dėl išlaidų aktyviosioms darbo rinkos priemonėms padidėjimo 1 proc.

Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

H pav. Realiojo efektyviojo valiutos kurso pokytis dėl išlaidų aktyviosioms darbo rinkos priemonėms padidėjimo 1 proc.

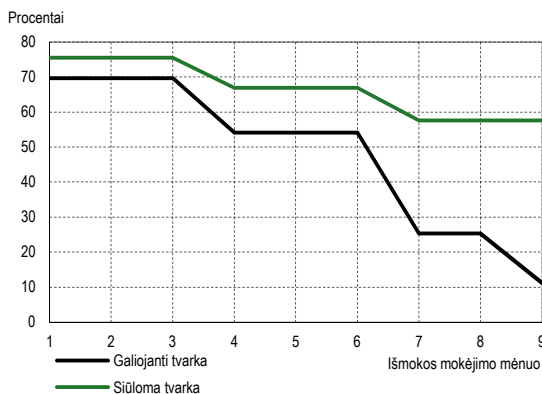

Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

4. Lietuvos socialiniame modelyje numatyti nedarbo išmokų ir išlaidų ADRP pokyčiai

Modelio, kuris leidžia įvertinti ir grįžtamąjį užsienio rinkų poveikį, pateikiamos įžvalgos gali būti panaudojamos vertinant kuriamo naujojo Lietuvos socialinio modelio kai kurių sudedamųjų dalių tikėtiną poveikį šalies ekonomikai. Iš numatomos darbo rinkos reformos pasirenkama tirti tik aprašytų darbo rinkos priemonių įtaką. Nemaža dalis pagal socialinį modelį numatomos darbo rinkos reformos sunkiai išreiškiama skaičiais (pvz., darbo sutarčių rūšių įvairovė, lankstumas, derybinė galia ir pan.), todėl ir jos poveikis esamu modeliu negali būti įvertintas. Suprantama, vertinant rezultatus turėtų būti atsižvelgiama į modelio prielaidas ir ribotumus (keičiant ADRP ir nedarbo išmokas, kiti veiksniai laikomi nepaveiktais).

I pav. Nedarbo pakeitimo normos kaita pagal išmokos mokėjimo mėnesį

Šaltinis: Lietuvos banko skaičiavimai.

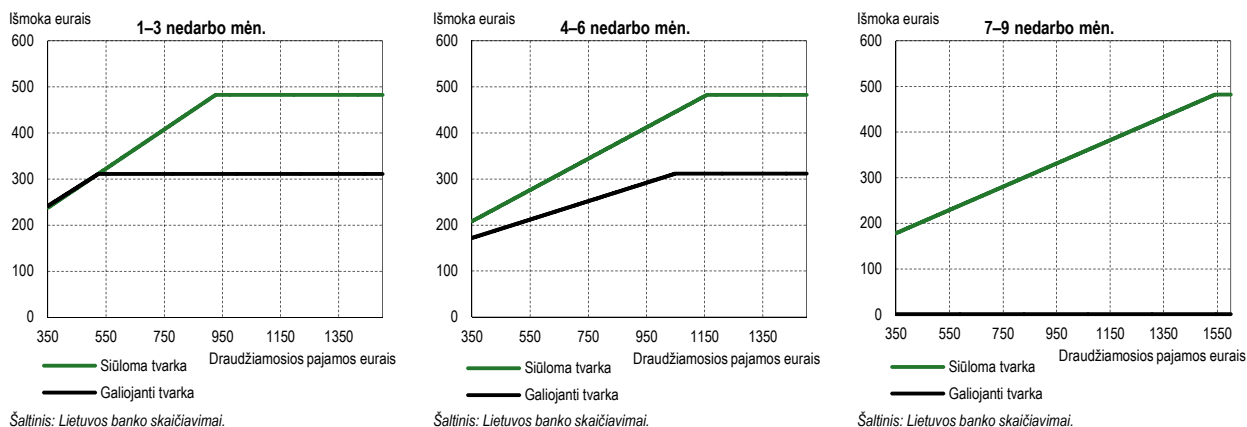
Vertinant tikėtinus nedarbo pakeitimo normos pokyčius, lyginama galiojanti nedarbo išmokų skyrimo tvarka ir tvarka, siūloma įstatymo projekte, kuriuo numatomas naujasis Lietuvos socialinis modelis²³. Naudojami „Sodros“ 2016 m. vasario mėn. duomenys apie draudžiamąsias pajamas, taip pat 2016 m. minimaliosios mėnesinės algos, valstybės remiamų pajamų, draudžiamųjų pajamų ir vidutinio darbo užmokesčio duomenys. Gauti rezultatai pavaizduoti I paveiksle: išmokų dydis, įgyvendinus naująją tvarką, labiausiai keistųsi nuo šešto nedarbo mėnesio. Pasikeitimas būtų gana ryškus, be to, ilga nedarbo išmokos trukmė yra svarus nedarbo veiksnys. Suprantama, vertinant išmokų dydžių ir trukmės poveikį ekonomikai, turėtų būti atsižvelgta ir į verslo ciklą trukmę bei poveikį viešųjų išlaidų finansavimo tvarumui.

²² Šiuo atveju ekstensyvioji prekybos marža buvo apibrėžta tarpsektoriniams duomenims, t. y. ji rodo, kaip keičiasi užsienio valstybių ekonomikos sektorių, su kuriais prekiauja Lietuvos ekonomikos sektorių įmonės, skaičius. Daugiau apie naudojamą papildomą modelį žr. P. Lastausko ir J. Stakėno (2016) straipsnį.

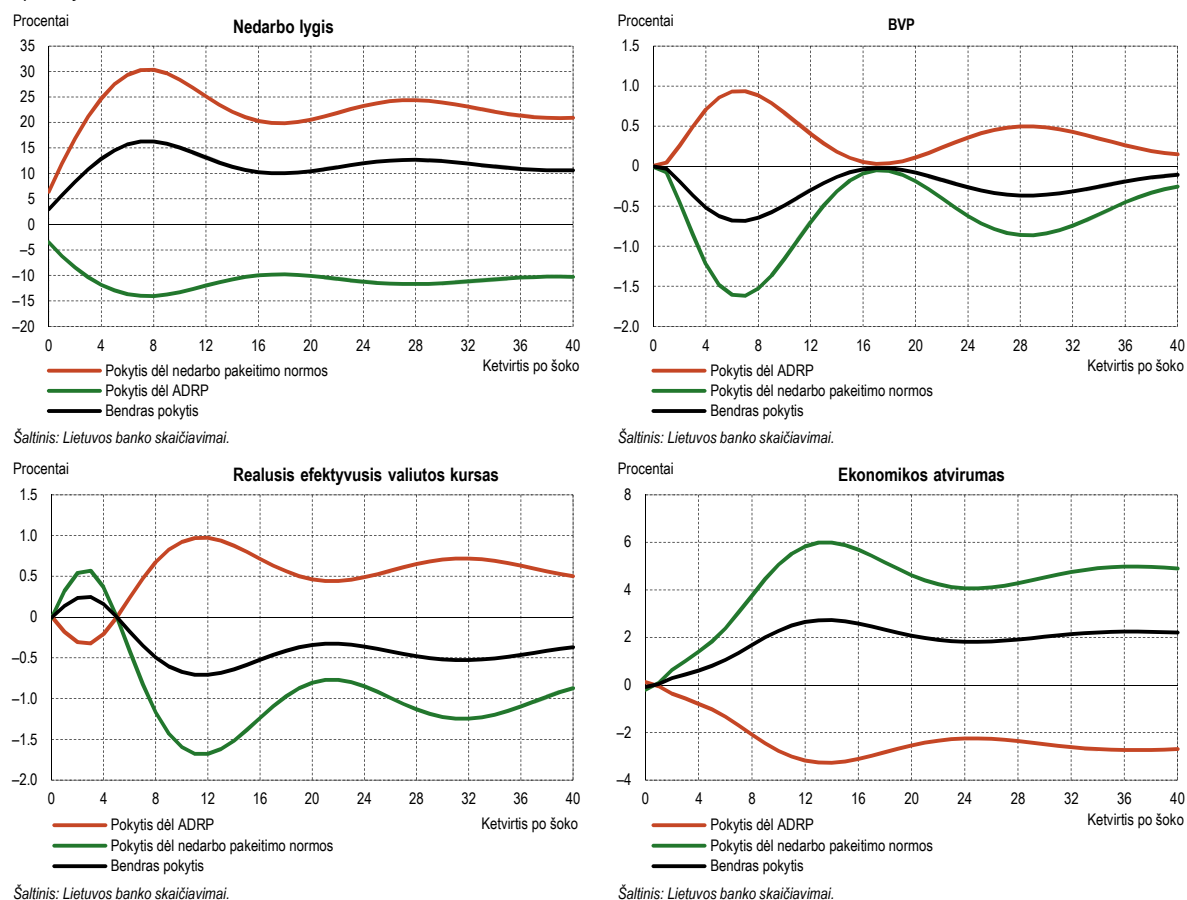
²³ Įstatymo projektas pateikiamas adresu <http://www.socmodelis.lt>.

J paveiksle pavaizduoti absoliutieji nedarbo išmokų dydžiai pagal galiojančią ir siūlomą tvarką. Daroma prielaida, kad dirbantis asmuo neturi didesnio kaip 25 m. darbo stažo. Be to, yra taikomas Lietuvos socialinio modelio ataskaitos priede III-6 siūlomas pajamų mokestis nedarbo išmokoms, kurio dabartinė tvarka nenumato. Kaip ir dėl pakeitimo normos, didžiausias atotrūkis nuo galiojančios išmokų tvarkos išryškėja nuo šešto nedarbo mėnesio. Taigi, dėl siūlomos išmokų mokėjimo tvarkos mažėtų asmenų, gavusių ne tik mažas, bet ir vidutines pajamas, motyvai ieškoti darbo (nes nustatoma pernelyg stipri nedarbo išmokos reakcija į pajamas vėlyvuju nedarbo laikotarpiu). Dar viena numatant darbo rinkos pertvarkos modelį galinti kilti problema – stažo svarbos nedarbo trukmei panaikinimas. Taip tarsi daroma prielaida, jog didelį stažą turintys, taigi ir vyresnio amžiaus, bedarbiai surasti darbą turi tokias pačias galimybes kaip ir jaunesni. Tokia prielaida nėra empiriškai pagrįsta²⁴. Be to, dėl ilgos nedarbo išmokos trukmės didėja jaunų žmonių, kuriems gali būti paprasčiau prisitaikyti prie darbo rinkos ir keisti darbo profilį, demotivacija ieškoti darbo ir noras dirbti nelegaliai²⁵.

J pav. Nedarbo išmokų dydžiai, priklausantys nuo nedarbo trukmės ir gautų draudžiamųjų pajamų dydžio

K pav. Makroekonominiai kintamųjų pokyčiai dėl aktyviųjų darbo rinkos priemonių ir nedarbo pakeitimo normos pokyčių, įvertintų remiantis naujojo socialinio modelio pasiūlymais

²⁴ Robertas E. Hallas ir Samas Schulhofer-Wohlas (2015) atskleidžia, kad skirtumai tarp ieškančių darbo asmenų lemia skirtingas jo radimo tikimybes. Jeigu darysime prielaidą, kad darbo suradimo galimybės yra vienodos, empiriniai rezultatai nebus patikimi. Davidas Neumarkas ir kt. (2015) empiriškai patvirtina, jog darbą rasti gerokai sunkiau vyresnio amžiaus moterims, o vyrų diskriminacija pagal amžių pasitaiko rečiau.

²⁵ Panašiais argumentais remiantis Vokietijoje buvo vykdomos P. Hartzo reformos. Jos dar prieš pasaulinę finansų krizę labai sumažino nedarbo išmokas ilgai darbo ieškantiems bedarbiams. Ekonominėje literatūroje P. Hartzo reformos dažnai vertinamos kaip vienas iš esminių Vokietijos atsparumo krizei veiksnių, žr. T. Krebs ir M. Scheffel (2013).

Išlaidų ARDP pokyčiai buvo vertinami remiantis siūlymu apmokestinti nedarbo išmokas 15 proc. pajamų mokesčiu ir gautas įplaukas naudoti ADRP finansuoti. Daroma prielaida, kad tai būtų papildomas ADRP finansavimo šaltinis. Apskaičiuojama, kad, galiojant tokiai tvarkai, 2010–2013 m. išlaidos ADRP vidutiniškai būtų buvusios didesnės 25,5 proc. Pritaikius šį pokytį darbo rinkos kintamiesiems, nustatomas jų lemiamas makroekonominių kintamųjų atsakas (žr. K pav.). Vertinimams taikomas modelis, į kurį įtraukiama Lietuvos ekonomikos įtaka užsienio ekonominiams kintamiesiems, ir kartu grįžtamasis ryšys.

Iš gautų rezultatų matyti, kad per maždaug dvejus metus nedarbo išmokų ir išlaidų ADRP pokyčiai nedarbo lygį padidintų apie 15 proc., o BVP sumažintų apie 0,5 proc.²⁶. Ilgesniu laikotarpiu poveikis nedarbui sumažėtų iki maždaug 10 proc., o poveikio BVP gali apskritai nebūti. Abu reformos elementai teigiamai paveikia ekonomikos atvirumą ir (kainų) konkurencingumą: užsienio prekybos apimtys ir BVP santykis padidėja apie 2 proc., o realusis efektyvusis valiutos kursas atpinga apie 0,5 proc. Visi šie rezultatai labiausiai priklauso nuo nedarbo išmokų poveikio. Bendras reformos poveikis, suprantama, galiausiai priklauso nuo abiejų reformų konkrečių parametrų: sumažinant nedarbo išmokų dydį (arba trukmę) arba padidinant išlaidas ADRP, būtų galima sušvelninti ar net panaikinti neigiamus efektus BVP ir nedarbui.

Išvados

Nors nedarbo išmokos padeda mažinti prarandamų pajamų riziką ir didina neturinčių darbo asmenų finansinį saugumą (jis leidžia ilgesnį laiką ieškoti labiau kvalifikaciją atitinkančio darbo), vis dėlto turėtų būti įvertinamas ir neigiamas jų keitimo poveikis pajamoms, nedarbo lygiui ir konkurencingumui. Tarptautinė prekyba tik sustiprina neigiamą nedarbo išmokų keitimo poveikį, ir dėmesys atkreiptinas ne tik į nedarbo išmokos dydžio, bet ir trukmės pokytį. Gerokas nedarbo išmokų padidėjimas gali prisidėti prie ilgalaikio struktūrinio nedarbo problemos. Siūlymas, kad išmokų mokėjimo trukmė nepriklaustų nuo darbo stažo, neskatins jaunų bedarbių intensyviau ieškoti darbo. Be to, išmokų ilgai darbo ieškantiems asmenims padidėjimas ne tik mažintų konkurencingumą ir didintų nedarbą, bet ir veiktų priešinga kryptimi negu Vokietijos ekonomikai gyvybingumą padėjusios palaikyti Peterio Hartzo reformos.

Viena pagrindinių atlikto tyrimo išvadų yra tai, kad tarptautinis konkurencingumas negali būti ignoruojamas, ypač vertinant Lietuvos ekonomiką, kurios atvirumas viršija 50 proc. Darbo rinkos reformos paveikia užsienio prekybos partnerius, ir tas poveikis gali grįžti į Lietuvos ekonomiką. Pernelyg didelė nedarbo pakeitimo norma gali pakenkti konkurencingumui, o ekonomikos atvirumą didinti dėl sumažėjusio BVP. Išties, poveikio ekstensyviajai prekybos maržai rezultatai rodo, kad nedarbo išmokos gali mažinti tarpinių prekių eksporto mastą. Priešingai, aktyviosios darbo rinkos priemonės turi teigiamą poveikį tiek konkurencingumui, tiek ir pagrindinėms Lietuvos prekybos partnerėms. Pageidaujamų makroekonominių rezultatų duotų trumpesnė nedarbo išmokų trukmė ir efektyvesnė bedarbių mokymo bei aktyvavimo politika.

Literatūra

- Bassanini A., Duval R. 2006: *Employment Patterns in OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions*, OECD Economics Department Working Papers, No. 486.
- Blanchard O. 2006: European Unemployment: The Evolution of Facts and Ideas. – *Economic Policy* 21(45), 5–59.
- Boeri T., van Ours J. 2008: *The Economics of Imperfect Labor Markets*. Princeton University Press.
- Dutt P., Mitra D., Ranjan P. 2009: International Trade and Unemployment: Theory and Cross-National Evidence. – *Journal of International Economics* 78, 32–44.
- Felbermayr G. J., Larch M., Lechthaler W. 2013: Unemployment in an Interdependent World. – *American Economic Journal: Economic Policy* 5(1), 262–301.
- Felbermayr G., Prat J., Schmerer H.-J. 2011: Globalization and Labor Market Outcomes: Wage Bargaining, Search Frictions, and Firm Heterogeneity. – *Journal of Economic Theory* 146(1), 39–73.
- Hall R. E., Schulhofer-Wohl S. 2015: *Measuring Job-Finding Rates and Matching Efficiency with Heterogeneous Jobseekers*. NBER Working Papers, No. 20939.
- Heckman J. J., LaLonde R. J., Smith J. A. 1999: *The Economics and Econometrics of Active Labor Market Programs*. – *Handbook of Labor Economics*. Amsterdam: Elsevier.
- Helpman E., Itskhoki O. 2010: Labour Market Rigidities, Trade, and Unemployment. – *Review of Economic Studies*, 77(3), 1100–1137.
- Itskhoki O., Helpman E. 2015: *Trade Liberalization and Labor Market Dynamics with Heterogeneous Firms*. Working Paper 199161, Harvard University Open Scholar.
- Krebs T., Scheffel M. 2013: Macroeconomic Evaluation of Labor Market Reform in Germany. – *IMF Economic Review* 61(4), 664–701.

²⁶ Eurostato duomenimis, Lietuvos nedarbo lygis 2016 vasario mėn. buvo 8,8 proc., taigi 15 proc. padidėjimas jį pakeltų iki 10,12 proc.

- Labor-Market Institutions and their Impact on Trade Partners: 2015: Labor-Market Institutions and their Impact on Trade Partners: A Quantitative Analysis. – *Canadian Journal of Economics* 48(5).
- Lastauskas P., Stakėnas J. 2015: *Global Perspective on Structural Labour Market Reforms in Europe*. Bank of Lithuania Working Paper No. 21.
- Lastauskas P., Stakėnas J. 2016: *Openness and Structural Labour Market Reforms: Counterfactuals for Lithuania*. Bank of Lithuania, Occasional Paper.
- Layard R., Nickell S., Jackman R. 1991: *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*, Oxford: Oxford University Press.
- Neumark N., Burn I., Button P. 2015: *Is It Harder for Older Workers to Find Jobs? New and Improved Evidence from a Field Experiment*. NBER Working Paper No. 21669.
- Pissarides C. A. 2000: *Equilibrium Unemployment Theory*. 2nd Edition, MIT Press.